

"Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin elm və mədəniyyətinin təbliği" istiqaməti üzrə

Cümhuriyyətimizin xilasası və ordu quruculuğumuz naminə fədakarlıq örnəyi

SİBİR SÜRGÜNÜNDƏN QAÇARAQ GƏNCƏYƏ GƏLƏN VƏ BURADA MİLLİ MÜCADİLƏMİZƏ QOŞULAN AZƏRBAYCAN ƏSİLLİ HÜSAMƏDDİN TUĞACIN ŞƏRƏFLİ ÖMÜR YOLU

Zakir MURADOV,

Gəncə

(Əvvəli ötən sayımızda)

Hüsaməddin Tuğacın xatirələrindəki bu vacib hissədə olduqca maraqlı mətləblərdən bəhs edilir:

"Raportumuz əsas bu məqamları özündə birləşdirirdi:

a. Rus ordusu əsgərlərinin artıq bolşevik təbliğatı altında komandan və zabıt tanımayaraq, necə dağılıb evə döndüyü və cəbhəmizdə bu gün Rus ordusu deyər qüvvət qalmadığı,

b. Azərbaycandan keçib Rusyaya girmək istəyən rus əsgər qatarlarının Gəncə yaxınlığında yerli xalq tərəfindən necə dayandırılıb, könüllü və ya zorla silahlarının alınması...

...f. Rus ordusunun çəkildiyi vilayətlərdə tək bir nəfər belə müsəlman sağ qoymamaq üçün erməni daşnak komitəsinin hazırladığı qətləmə planı və daşnakların mauzerist dəstələrinin bu bölgələrdə cinayətlərə başladığı,

g. Rus ordusunun hərəkət zonasında və geri çəkildiyi bölgələrdə çox miqdarda yiyəcək, geyəcək, hərbi nəqliyyat və ləvazimat buraxmış olduğu (H. Tuğac bununla Türk ordusunun təchizat məsələlərində korluq çəkməyəcəyinə işarə vurur - Z.M.).

Şəxsən gördüyüm və eşitdiyim, sübhəyə və tərəddüdə heç bir yer qoymayan yuxandakı açıqlamalardan başqa, bu mülahizələri də raportda qeyd etmişdim:

1. Ordumuzun vaxt itirmədən irəli hərəkətə keçməsi zərurəti. Nə qədər gecikmə olarsa, ermənilərin girişdiyi qətləmənin o qədər geniş olacağı (H. Tuğac burada həm Türkiyə, həm də Azərbaycan ərazilərini nəzərdə tutur - Z.M.) və ruslardan qalan hərbi ləvazimatın hamısını mənimləməyəcəyi.

2. Bakı və Gəncədə tanışdığım önəmli kişilərin haqqımızdakı fikirləri və onların bizə faydalı ola bilmə dərəcələri...

...Vəhib paşa bu raportu dərinliklə incələdikdən sonra, mənə dedi: "Hüsaməddin əfəndi, bu raportunuzla ordumuza böyük xidmət göstərdiniz. Ruslar haqqında bu qədər aydın və dəqiq bilgi əli-

mizə ilk dəfə keçir. Biz yalnız may ayının oralarından hücum hərəkətinə keçməyi düşünməkdə idik... Nöqsanlarımızı düzəltmək lazımdır. Ordumuzun hərəkəti zamanı sizin raportunuza istinad edəcəyik".

Daha sonra H. Tuğac Vəhib paşanın məsələ haqda teleqraf məşını arxasında Ənvər paşa ilə saatlarla danışdığını qeyd edir.

"Baş Komandan vəkili (Ənvər paşa - Z.M.) ilə ordu komandanı (Vəhib paşa - Z.M.) arasında yapılan bu danışq əhəmiyyətli nəticələr verdi. Mən böyük iftixar hissi duyurdum. Çünki bunda mənim raportumun birinci dərəcəli təsiri vardı... Əgər ermənilər mayın ortalarına kimi vaxt qazanmış olsaydılar, buralarda tək bir insan da qalmayacaqdı... Şərqi bölgələrimizdə qətləmədən qurtulanların və onlardan törəyənlərin varlığında təymən

Solmaz xanım, onun qızı Türkan xanım və qohumu Füzuli Əhmədovla Gəncədə

Hüsaməddinin verdiyi raportun böyük xidməti vardır".

Beləliklə, üç illik fasilədən sonra Hüsaməddin Türk Ordusunda xidmətinə qayıdır və Şərqi Cəbhəsində vəzifə borcunu yerinə yetirir, bir qədər sonra, 1919-cu ildə İstanbul Hərb Akademiyasını da bitirir. 1921-1924-cü illərdə Gürcüstanda, Türkiyənin Tiflisdəki Hərbi Attaşeliyində, həmçinin, Türkiyə Böyük Millət Məclisinin Qafqaz Siyasi Nümayəndəliyində çalışır. 1927-ci ildən Tehranda Hərbi Attaşelikdə, bir müddət Milli Əminyyət Təşkilatının İstanbul və Diyarba-

H. Tuğac (sağda) Bülənd Ecevitlə, 1967-ci il

kır bölgələri üzrə müfəttişliyində, 1934-cü ildən Vyanadakı Hərbi Attaşelikdə, 1937-ci ildən Xarici İşlər Nazirliyində və digər mühüm dövləti vəzifələrdə işləyir, kurmay yarbay (qərargah polkovnik-leytenantı) hərbi rütbəsinə qədər yüksəlir.

H. Tuğac üç dəfə Türkiyə Böyük Millət Məclisinə Cümhuriyyət Xalq Partiyasından Qars və Ağrı bölgəsindən millət vəkili seçilir.

Hüsaməddin Tuğac, həmçinin, Türkiyənin bir sıra hərbi məktəblərində müəllim fəaliyyəti göstərərək, ordu kadrlarının yetişdirilməsinə əməli töhfə verir.

Hər zaman Türk dünyasının milli maraqları naminə vəzifə borcunu şəərəflə yerinə yetirmiş H. Tuğac 1920-ci ilin iyulundan 1923-cü ilin avqustunadək Atatürkün başladığı İstiqlal Savaşlarına da qatılıb, millətin xilasası və onun tərəqqisi, "mövcudiyyətinin yeganə təməli olan Cümhuriyyət" (M.K.Atatürk) uğrunda dönməz mübarizlər sırasında yer alıb. O, Mustafa Kamal paşa və İstiqlal

Hüsaməddin Tuğac ailəsi ilə

Savaşının digər rəhbərlərinin ən yaxın məsləkdaşlarından olub.

Tuğacın baba yurdunda

2011-ci ilin bir payız günü Gəncənin qədim Uğurlubəy karvansarasının həyətinə kübar ədəb-ərkanlı, yaşı 90-a çatmış da, çox qıvrıq hərəkətli və sərrast nitqli bir qadın, üzündə böyük maraq və sevinc, onu müşayiət edənlərlə çox təsirli bir söhbətdə idi. Türkiyədən Azərbaycana ilk dəfə gəlsə də, o, doğma baba elində olduğunu hiss edirdi. Bu köhnə karvansaranın həyətinə onu gətirən səbəb yaşından bir qədər əvvəl burada, Gəncədə, atasının da iştirakı ilə baş verən hadisələrin şəərəfli tarixçəsi ilə təmas arzusu olmuşdu. Bəli, bu qadın Şərqi ilk demokratik dövlət olan Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaradılması ilə nəticələnən əməli tədbirlərdə - konkret olaraq Azərbaycanın ilk ordu hissələrinin və kadrlarının formalaşdırılmasında, ən əsası isə Türkiyənin xilaskar hərbi missiyasının gerçəkləşdirilməsində müstəsna rolunu alan bir şəxs - Türk ordusu zabiti Hüsaməddin Tuğacın qızıdır. Solmaz xanım Tuğac Azərbaycana övladı Turkan xanım ilə birgə gəlmişdi. Hazırda Türkiyənin Adana şəhərində yaşayan Solmaz Tuğacın 97 yaşı var. Turkan xanım isə ailə ilə ABŞ-da yaşayır.

Millət və Cümhuriyyət sevgisi Hüsaməddinin övladlarına da sirayət edib. Yeddi il bundan əvvəl Gəncədəki, eləcə də doğma ocaqda - Qaracəmirlidə kənddəki təsirli görüşlərdəki söhbətlərdə yaxın insanların qovuşmasının sevinci ilə yanaşı, bu ruh da özünü göstərirdi.

"Atam çox müşfiq, dövrünün tələblərinə görə çox kübar, bilikli, eyni zamanda, tələbkər bir şəxs idi. Alman, fransız, fars dillərini, üstəlik, sürgündə öyrəndiyi rus dilini bilirdi. Bütün amalı Türk dünyasına xidmət, Cümhuriyyət ideallarına sədaqət ruhunda idi. Azərbaycanlı mühacirlərin əksəriyyəti bizim evdə tez-tez olurdular. Atamın hələ Azərbaycandan özünə qardaş hesab etdiyi Naki bəy Şeyxzamanlı ilə ən cıcaq münasibətləri burada da davam edirdi" - deyər, Solmaz xanım xatirələrini bölüşür.

Qızı Solmaz xanımdan başqa Hüsaməddinin daha bir övladı olub. Babasının adı daşıyan doktor Əhməd Tuğac hərbi həkim olub. 1950-ci illərdəki Koreya savaşında iştirak edərkən özü infeksiya xəstəliyə yoluxub. Şəraitizlikdə yanlış müalicə onda şəkər xəstəliyi də yaradıb və səhhətini ciddi surətdə pozub. O, 1977-ci ildə 50 yaşında vəfat edib. Hüsaməddinin həyat yoldaşı Bəratıyyə xanım da həyatla erkən vidalaşmış.

Solmaz xanım atasının böyük Atatürklə dostluğundan da xeyli epizodlar danışaraq, bu dahi şəxsiyyətin onu görə hər kəsin yaddaşına əbədlilik hopduğunu vurğulayır:

"Mustafa Kamal paşa ilə ailəvi dostluq münasibətlərimiz vardı. Yadımdan heç çıxmaz - mən səkkiz yaşında ikən atam, anam və qardaşımla uşaq bayramı ilə bağlı bir tədbirdə idik. Atatürk də orada idi. Məni qucağına götürdü, dizinin üstündə oturtdu. Uşaqların gələcəyi barədə sözlər deyirdi. Onun gözüünün içinə baxdım. Sanki mavi dəniz idi və elə bil, adamı işıqlı bir dünyaya aparır, aparırdı..."

Hüsaməddinin nəvəsi Türkan xanım da babası haqda xatirələrini bölüşür:

"Dədəmiz həm də çox xeyriyyəçi bir şəxs olub. Bir vakf yaratmış və imkansız təbəqədən olan qabiliyyətli uşaqları seçərək, yüzlərlə belə gənclərə təhsil im-

kanı yaratmışdı. Onların arasında Azərbaycandan da xeyli uşaq olub. Dədəm hətta özünün bütün maaşını belə bu cür işlərə sərf edib".

Hüsaməddinin atası Hacı Əhməd doğma yurtda, Qaracəmirlidə daha iki qardaşı yaşayıb. Onlara da 30-cu illərin repressiya məhbəslərindən pay düşüb. Hazırda Hüsaməddin Tuğacın burada, eləcə də Gəncə və Bakıda xeyli əmisi övladları var. Onlardan biri, Füzuli Əhmədov türk dünyasının qəhrəmanlarından biri sayılan əmizadəsinin mübarizə yolunun yada salınması, eləcə də onun övladlarının doğma ocaqla bağlılığının bərpası üçün xeyli iş görüb.

"Özümü çox xoşbəxt sayıram, ona görə ki, cəsurluğu haqda ancaq yaşlı insanların və cümhuriyyətçi mühacirlərin xatirələrindən eşitdiyimiz Hüsaməddin Tuğacın adının, ruhunun və onun övladlarının doğma yurda qayıdışına nail olmaq qismətimə düşdü. Ot kökü üstə bitər, deyiblər. Hazırda Hüsaməddinin nəvə-nəticələrindən Türk Silahlı Qüvvələrində xidmət edənlər də var. Mən də istəyirəm ki, övladlarla ata-babaların idealları arasında bağlılıq yaransın" - deyər, o bildirir.

Füzuli müəllim həm də Hüsaməddin Tuğacın ömür yolu ilə bağlı onun Türkiyə və ABŞ-da yaşayan övladlarından xeyli fotoşəkillər yığıb. Onların arasında, həmçinin, Türkiyə tarixinin müxtəlif dövrlərində iz qoymuş olan İsmət İnönü, Cəlal Bayar, Bülənd Ecevit kimi siyasi xadimlərlə birgə fotolar da var.

Eyni millətin iki Cümhuriyyətinin qurulmasında əməyi keçmiş Hüsaməddin Tuğac 1975-ci ilin yanvarın 5-də 86 yaşında vəfat edib. Onun qəbri Ankarada, Türkiyənin və Azərbaycanın bir çox cümhuriyyətçi mübarizlərinin uyuduğu Əsri məzarlığında yerləşir.

P.S. Bu yazının müəllifi vaxtilə televiziya kanallarının birində Hüsaməddin Tuğac haqda film də çəkib. Onu "YouTube"-nin axtarış çərçivəsinə Azərbaycan əlifbası ilə "İKİ CUMHURİYYƏTİN ƏSGƏRİ". SƏNƏDLİ FİLM. ifadələrini yazaraq, tapıb izləmək mümkündür.

